

Två tusen år före Gudrun – om hur landskapet användes i södra Sveriges skogsbygd

Leif Häggström, fil.dr i arkeologi

Under en märklig, sorgsam men ändå minnesvärd natt i början av år 2005 drog en storm över södra Sverige. Stormen, vars namn var Gudrun, lämnade förödelse i sitt spår, en förödelse som hade sett helt annorlunda ut om samma sak hänt för två tusen år sedan.

Dagens skog är tät och mörk, för den består till största delen av barrträd, framför allt gran. Men så har det inte alltid varit. Granen kom inte till södra Sveriges inland förrän under vikingatiden, så om man skall förstå landskapet vid tiden för vår tideräknings början så måste man först och främst tänka bort all granskog.

Stormen – nu och då

I dag arbetar man fortfarande hårt med att ta till vara all den skog som Gudrun fällde. En storm av samma styrka hade inte fått lika förödande konsekvenser för naturen och människan för 2000 år sedan. Orsakerna är flera. Man var i betydligt högre grad självförsörjande och var inte beroende av energi som forslats i luftburna kablar hundratals mil. Energin fick man direkt inne i huset genom att elda. Nedblåst skog utgjorde inte någon ekonomisk katastrof på den tiden eftersom skog inte mättes i kronor och ören. Snarare utgjorde stora områden med vindfälld skog en fantastisk möjlighet som det bara var att ta till vara.

Sannolikt skulle människans inställning till den vindfällda skogen ha varit positiv. Vindfällerna sparar mycket röjningsarbete med handsmidd yxa av stål. Troligen skulle man ha låtit sina djur beta inne bland de fällda träden, för vindfällt löv slår ofta ut trots att de ligger på marken. Kapar man stammarna på de fällda träden förlorar de kontakten med sina rötter och börjar torka. Efter något år när träden torkat upp ordentligt så skulle man troligen ha eldat upp virket. Man skulle ha utnyttjat de fällda områdena

för att ta upp nya åkermarker. Åkermarker som efter ett tag skulle ha brukats i ett växelspel mellan bete och odling.

En storm av Gudruns kaliber för två tusen år sedan skulle faktiskt ha kommit mycket lägligt och sannolikt till och med välkomnats. Mycket arkeologisk data pekar nämligen mot att människan var extremt expansiv i sitt utnyttjande av landskapet på den tiden. Åtskilliga boplatser och områden med fossila åkermarker i dagens skogsbygd i södra Sverige är spår av denna expansion. Det är människornas bruk av landskap, boplatser och åkrar som jag skrev om i min avhandling *Landskapsutnyttjande, bete och odling på Sydsvenska höglandet under äldre järnålder, exemplet Öggestorp*. Avhandlingen baseras framför allt på material som är framgrävt i Jönköpings län inför omläggningen av Riksväg 31 sydost om Jönköping.

Varför forska om Jönköpings län?

Den absoluta majoriteten av alla arkeologiska undersökningar som görs i Sverige utförs som ett led i tillämpningen av Lag (1988:950) om kultur lämningar m.m. Utgrävningarna sker då inför olika former av markexploatering och brukar kallas exploateringsfinansierad arkeologi. Man kan även kalla de utgrävningar som görs för räddningsundersökningar.

Redan i början av min forskarutbildning var jag på det klara över att jag ville skriva om ett nyutgrävt arkeologiskt material. Det gick fort att inse att det via universitetet inte fanns någon möjlighet att organisera och framför allt finansiera arkeologiska undersökningar av tillräcklig omfattning för att besvara de frågor jag var intresserad av. Mina blickar gick då till den exploateringsfinansierade arkeologin.

I Jönköping dök det upp en ledig antikvarietjänst (arkeolog) som jag sökte och fick. Där planerades jag in i de omfattande undersökningarna av ett område med fossil åker och gravar i Öggestorp. Rätt utnyttjat hade detta material en fantastisk forskningspotential och genom såväl kvarvarande tid på en doktorandtjänst som tid inom det exploateringsarkeologiska projektet fanns möjligheten att fylla flera av de arkeologiska kunskaps- och forskningsluckor som råder.

Jordbruket under äldre järnålder

Min avhandling kom att fokusera på jordbruket i Sydsveriges inland i allmänhet och Öggestorp i synnerhet, under århundradena kring vår tideräk-

nings början. Den arkeologiska kunskapen kring jordbruket under denna tid är ung. Kunskapen om förhållandena i Småland ännu yngre. Först under 1980-talet började man studera järnåldersjordbrukets omfattande spår i de småländska skogarna. Spåren utgörs framför allt av en mängd stenhögar, röjningsrösen kallar arkeologerna dem. Det arkeologiska etablissemanget visade länge en motvilja mot att acceptera att röjningsrösen var spår av något annat än åkrar från 1700- och 1800-talens torpbebyggelse. I dag är man på det klara med att åtskilliga områden med röjningsrösen härör från odlingsexpansioner från tiden kring vår tideräknings början. Det finns faktiskt exempel på områden som röjts på sten för mer än tre tusen år sedan, men de röjningsrösen ser likadana ut som de från äldre järnålder och de från den medeltida odlingsexpansionen. I sammanhanget kan nämnas att den medeltida "kolonisationen" i södra Sveriges inland framför allt skedde in i områden som varit i bruk något årtusende tidigare.

Under 1980- och 1990-talen var den gängse bilden att röjningsröseområdena framför allt var spår av tillfälliga odlingar med tillfällig bebyggelse. Man utgick från att de vare sig var gödslade eller att något direkt ägande hävdades över dem eftersom de saknade tydlig struktur och indelning. Under senare år har allt fler forskare, däribland jag, börjat hävda att dessa områden mycket väl kunde hysa långvarig, permanent bebyggelse samt åkrar vilka gödslades. Jag vill till och med hävda att delar av områdena utnyttjades intensivt i något som kan liknas vid historiska tiders ensäde. Att odla i ensäde innebär att åkrarna odlas kontinuerligt utan regelbundna trädoperioder (uppehåll), i senare forskning är dock uppfattningen den att oregelbundna trädoperioder kan läggas in, till exempel när ogräs börjar ta över.

Jordbruket i Öggestorp 200 e.Kr.

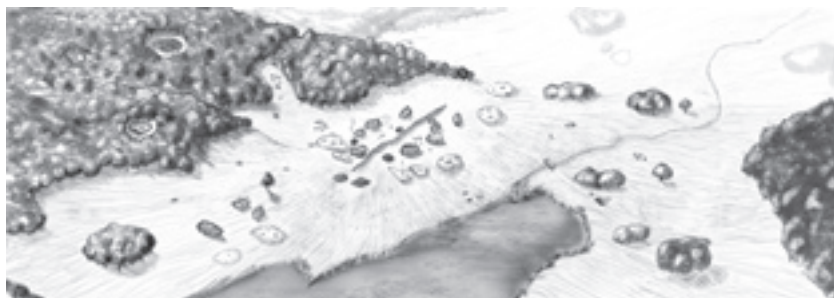
Utifrån de arkeologiska undersökningarna och alla vidhängande naturvetenskapliga analyser (kvartärgeologiska vegetationsrekonstruktioner, dateringar, metallurgi, mineralogi, osteologi m.m.) kan en ögonblicksbild av situationen i Öggestorp tecknas. Bilden som ges är givetvis förenklad och utgör en tolkning av det mycket omfattande datamaterial som finns tillgängligt.

Alla jordbrukande samhällen utgår från gården. Där bor man, det är platsen för trygghet och värme. I Öggestorp har sju ganska tätt liggande hus identifierats. Dessa kan tolkas på olika sätt men tre räcker för detta sammanhang:

1. Husen har utgjort två granngårdar. Dessa kan närmast liknas vid en historisk oskiftad liten by.
2. Husen utgör olika faser av en och samma gård som aldrig innehållit mer än fyra samtida hus. När ett hus börjat falla sönder och inte längre gått att reparera så har det helt enkelt ersatts med ett nytt.
3. Husen utgör spåren av en storgård med olika byggnader för olika ändamål, mangårdsbyggnad, festhall, smedja, hus för trälar m.m.

Det finns inga som helst belägg för att någon av byggnaderna skulle ha varit en ladugård med plats för djur. Den gängse bilden av gården vid denna tidpunkt är annars att djur stallades i ena halvan av boningshuset över vintern. Man skall dock vara medveten om att beläggen för detta i Sverige är ytterst bristfälliga medan man i Danmark identifierat åtskilliga byggnader med båsindeledning för djur. Vi lämnar dock djuren för ögonblicket.

På gårdsplanen låg en gravhög. Den hade rests över en medelålders kvinna ungefär två hundra år tidigare. Hon fick med sig en hund på gravbålet, kanske utgjorde hunden en ledsagare eller beskyddare in i nästa värld. Säd av olika slag samt bär, bland annat hallon, följde kvinnan på bålet. Detta kan vara ett offer till högre makter, vi vet att matoffer är vanliga i olika religioner och kanske skall säden tolkas som en åkallan om god fruktbarhet. Bären visar att graven anlades mot slutet av sommaren. I graven fanns även käken av en ettårig kalv.

Rekonstruktion av landskapet i Öggestorp 200 e.Kr. Bilden är digitalt framställd av Ola Jansson och baseras på arkeologiska resultat kombinerat med de pollenanalyser som gjorts för att rekonstruera vegetationen.

Ett par hundra meter bort finns ett större gravfält, varför man valt att placera en enstaka grav mitt på gårdsplanen och inte på gravfältet vet vi i dagsläget inte. I förbifarten kan nämnas att man på 1950-talet undersökte flera av gravarna på gravfältet, en av dem innehöll en grav med vapenutrustning.

Nära husen fanns små inhägnade, väl gödslade och ogräsrensade, trädgårdsodlingar. Bland annat odlade man oljedådra. Fröerna från dådran pressades samman och olja utvanns på detta vis. Flera klumpar med pressade fröer tillvaratogs i samband med den arkeologiska undersökningen, sannolikt är de grävningens enskilt mest spektakulära fynd.

En liten bit från husen stod ett par järnframställningsugnar. Järn hade vid det här laget framställts i nästan tusen år i området. Järnet var av god kvalitet, såväl vanligt smidesjärn som stål framställdes. Kemiska analyser av en kniv i en grav något hundratal meter från husen visar att kniven är smidd av lokalt framställt stål. Man brände även sin egen keramik av lera som grävdes fram i dalgången norr om bebyggelsen.

I närheten av husen fanns sädesfält och eventuellt ängar. På fälten odlades skalkorn, emmervete och brödvete. Säden tröskades troligen på gårdsstunet. På ängarna skördades hö som skulle användas som vinterfoder. Hö var vid denna tidpunkten fortfarande av begränsad betydelse som vinterfoder, framför allt utfodrades djuren med torkat löv. Förutsättningen att bärga större mängder hö kommer först senare genom den långskaftade lien. Löv tog man från hamlade (beskurna) träd i åker och ängsmarken. Man kan även räkna med att det fanns gott om hamlade träd ute på betesmarkerna.

Sädesfälten, ängarna och gårdsplanen avgränsades delvis mot utmarkerna av en långsträckt stensträng (en slags stenmur). Det var framför allt på utmarkerna som djuren (får och kor) betade. Svin fanns också men de hölls sannolikt under uppsikt antingen i skogsdungar av ek eller bok alternativt i inhägnader nära gården där de kunde utfodras med matrester och annat avfall. De betande djuren på utmarken kan man ha skött på två sätt. Antingen följdes de av en herde året om eller så fick de gå fritt sommartid för att samlas ihop framåt hösten och följas av en herde vintertid. Jag utgår personligen från att det första alternativet tillämpades, detta eftersom man då kunde samla ihop djuren om kvällen. Nattetid stod djuren i en liten fälla nära gårdarna. Poängen med detta är dels att det var lätt att skydda

dem mot rovdjur, dels att man kunde utnyttja sekundära produkter från djuren så som mjölk, men även att det underlättade insamlandet av gödsel. Gödslet var en förutsättning för att kunna odla åkrarna i gårdarnas närhet i ensäde. Som jag tidigare nämnt så tog man inte in djuren över vintern utan gav dem stödutfodring om vädret blev allt för hårt.

På utmarkerna togs vid behov små åkerlyckor upp. Då högg man först ner skogen, eftersom skogen utgjordes av löv lät man den torka innan den brändes. Genom branden förstördes delar av grässvålen och jorden blev lättare att bearbeta och stenröja. Dessa åkrar odlades under ett eller ett par år. Någon gödsel tillfördes inte annat än indirekt i efterhand. När åkern inte längre odlades lät man den växa igen och den användes därefter som betesmark.

Fram till idag

Runt år 400 e.Kr. sker en omläggning av bebyggelsen i Öggestorp. Arkeologiskt sett utgör tiden fram till vikingatiden något av en kunskapslucka. Vi vet inte var i området man bodde och vi vet inte var man begravnade sina döda. Däremot vet vi utifrån de vegetationshistoriska undersökningar som gjorts att området fortfarande odlades och betades. Däremot skulle det dröja till långt in i medeltiden innan människans utnyttjande av landskapet var lika omfattande i Öggestorp som den var på 200-talet. I dagsläget är en betydligt mindre del av området uppodlat och betat än för två tusen år sedan. Större delen av landskapet täcks idag av odlade barrträd, framför allt gran. Träd som är känsliga för extrema väderförhållanden. Som Gudrun till exempel.